

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра політології і соціології

Дипломна робота
магістра

**з теми: «ГІБРИДНА ВІЙНА» ЯК НОВИЙ ТИП РОСІЙСЬКОЇ
ПОЛІТИКИ ВІДНОСНО КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО
ПРОСТОРУ**

Виконав: студент II курсу
P1-M17 групи
спеціальності 052 Політологія
Стасюк Максим Юрійович

Керівник:
Маркітантов В. Ю., кандидат політичних
наук, доцент, доцент кафедри політології і
соціології

Рецензент:
Найчук А.В., кандидат філософських наук,
доцент, доцент кафедри філософських
дисциплін

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ГІБРИДНА ВІЙНА» В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ПОСТОРІ	9
1.1. Сутність поняття «гібридна війна»	9
1.2. Властивості гібридної війни як сучасного способу ведення війни	21
Висновок до розділу	26
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ТА ВТІЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ДОКТРИНИ НЕТРАДИЦІЙНОЇ ВІЙНИ	28
2.1. Російська гібридна війна як сучасний спосіб формування російської політики	28
2.2. Реалізація «гібридної» політики Російської Федерації щодо країн пострадянського простору	37
Висновок до розділу	53
РОЗДІЛ 3. РОСІЙСЬКА ГІБРИДНА ВІЙНА: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД	55
3.1. Передумови та перші прояви російської гібридної війни в Україні	55
3.2. Російська гібридна війна: особливості ведення в сучасній Україні	68
Висновок до розділу	75
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Останнє десятиріччя низка найвпливовіших у світі військових сил і коаліцій, в тому числі Організація Північноатлантичного договору (НАТО) все частіше почали звертати увагу та намагаються протидіяти так званим «гібридним загрозам». Спричинено це тим, що на зміну територіальному виміру війни з'являється багатовимірний та багаторівневий комплекс воєнних і невоєнних дій, спрямованих на одночасне досягнення різноманітних цілей.

Анексія Криму та збройний конфлікт на Сході України спричинили входження у вітчизняний лексикон нового поняття, яке останнім часом перетворилося на загальноживане – «гібридна війна». Ефективність і обсяг невійськових інструментів, що використовувались в Криму стали основною причиною, чому концепція «гібридної війни» стала настільки відомою саме після цього конфлікту.

Внаслідок російської агресії проти України деякі базові тези щодо характеру гібридних воєнних дій потребують уточнення та перегляду. Насамперед це стосується поширеного уявлення про асиметричний характер гібридних загроз, що застосовуються виключно слабшим противником проти сторони з відчутно більшим військовим, технологічним, людським потенціалом, тобто в основному недержавними акторами проти національних держав. Однак напад Російської Федерації на Україну продемонстрував, що гібридний конфлікт може бути за своєю сутністю також й міждержавним. До того ж нападником у даному випадку виступає ще й противник із більшим економічним та військовим потенціалом, а співвідношення сил агресора та об'єкта агресії виявилось зворотним.

Швидке досягнення Росією політичних цілей у Криму без застосування жодного пострілу застало світ зненацька. Невійськові інструменти, зокрема використання інформації, стали визначальними факторами в досягненні перемоги Російської Федерації. Деякі західні аналітики прийшли до

висновку, що кримською операцією Росія віднайшла «нове мистецтво війни», що компенсувало існуючі недоліки в її звичайних можливостях і, при повторному застосуванні, це може представляти значну загрозу державам Заходу.

Отже сучасна гібридна загроза вимагає теоретико-методологічного осмислення сутності гібридної війни та вивчення світового досвіду протистоянні гібридній небезпеці. Останні військові дії в Україні та Близькому Сході свідчать про необхідність дослідження не лише військових питань, а й політичних, соціокультурних, техніко-економічних та геополітичних явищ новітнього військового конфлікту.

Метою роботи є характеристика особливостей гібридної війни в контексті нової політики Російської Федерації відносно країн пострадянського простору.

Для досягнення означеної мети необхідно розв'язати наступні **завдання:**

- висвітлити сутність та основні підходи до поняття «гібридна війна» в сучасній науці та експертному середовищі;
- охарактеризувати особливості гібридної війни як сучасного способу ведення війни;
- проаналізувати процеси формування російської доктрини нетрадиційної війни;
- простежити етапи реалізації нової «гібридної» політики Російської Федерації щодо країн пострадянського простору;
- охарактеризувати прояви російської гібридної війни в сучасній Україні.

Об'єктом дослідження виступає гібридна війна як поєднання різноманітних військових і невійськових способів та засобів ведення гібридного конфлікту, що застосовується у воєнних цілях.

Предметом дослідження є гібридна війна як новий тип реалізації Російською Федерацією своєї політики відносно країн пострадянського простору.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження стали як загальнонаукові, так і спеціальні методи, що використовуються в політичній науці. Під час виконання роботи визначальними були такі принципи діалектичного пізнання, як об'єктивність, всебічність, конкретність і повнота пізнання. Діалектичний підхід полягає у сприйнятті гібридної війни як динамічного явища, що перманентно перебуває у розвитку залежно від конкретної ситуації.

Загальнонауковими методами є методи формальної логіки, зокрема аналіз і синтез, індукція та дедукція, які були використані для розкриття основних концептуальних положень про сутність війни та гібридної війни, а також висвітлення усіх аспектів формування та еволюції гібридної війни як нового типу російської політики щодо країн пострадянського простору.

Застосування структурно-функціонального методу дало змогу виділити основні ознаки гібридної війни та визначити їх роль у досягненні поставленої мети.

За допомогою історичного методу розглянуто еволюцію сучасної російської нетрадиційної війни.

Наукова новизна дослідження визначається сукупністю виділених нами завдань, а також засобами їх розв'язання. На основі комплексного політологічного дослідження ми отримали результати, які мають наукову новизну, а саме:

– набуло подальшого розвитку розкриття властивостей гібридної війни як нового типу російської політики щодо її периферії. В результаті дослідження з'ясовано, що для підпорядкування країн, що знаходяться у сфері російського геополітичного впливу, окрім прямого військового втручання, використовується широкий арсенал невоєнних засобів, таких як: вплив пропаганди, фінансова підтримка лояльних щодо Кремля партій,

громадсько-політичних організацій та журналістів, корупція, економічний тиск, політичний шантаж тощо.

– подальшого розвитку набули уявлення про те, що намагаючись утвердити свій контроль над колишніми радянськими республіками, Російська Федерація постійно, від одного конфлікту до іншого (Прибалтика, Придністров'я, Чечня і Дагестан, Грузія), розвивала методи втручання та упокорення інших держав. Усі вони відіграватимуть важливу роль в інтервенції Російської Федерації в Україну у 2014 році.

Враховуючи досить короткий період вжитку терміну «гібридна війна» у науковому просторі, до останнього часу в науковій літературі були відсутні змістові дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених щодо визначення суті та змісту цієї дефініції, а також аналіз ведення та наслідків гібридних воєн.

Проблемі дослідження «гібридної війни» присвячено значну у науковому середовищі. Так, розкриттю суті феномену «війни гібридного типу» тією чи іншою мірою присвятили свої наукові розвідки такі дослідники як Френк Г. Хоффман [79; 80], М. Айшервуд [81], Є. Магда [30; 31], Л. Савін [56], В. Власюк [9], І. Тодоров [63; 64; 65], Г. Динис [20], І. Рущенко [54], М. Требін [66; 67; 68] та інші.

Окремо варто виділити колективну монографію «Світова гібридна війна: український фронт», що була підготовлена Національним інститутом стратегічних досліджень. У ній вперше у вітчизняній науці було детально проаналізовано «гібридну війну» в перспективі російської агресії проти України, її особливості у різних вимірах (воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному) [57].

Заслуговує уваги також монографія Є. Магди «Гібридна війна: вижити і перемогти» у якій автор, окрім аналізу різноманітних аспектів гібридної війни (історичного, енергетичного, інформаційно-психологічного) в Україні, подає «рецепт» перемоги України у протистоянні з Російською Федерацією [30].

Цікавою для нашого дослідження видається й колективна монографія «Гібридна війна: in verbo et in praxi» під загальною редакцією Р. Додонова. Так, у роботі аналізуються сучасні концепти ведення воєнних дій, осмислюються специфіка російського бачення цілей, змісту, заходів і форм гібридної війни, особливості гібридної війни в Україні, на Близькому Сході, а також інформаційно-маніпулятивні засоби ведення гібридних війн [14].

Не залишаються осторонь загальних процесів дослідження гібридної війни й викладачі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Так, у своїй науковій розвідці «Російська гібридна війна: від доктрини до тактики» В. Маркітантов, О. Рибщун та Ю. Столяр розкривають сутність гібридної війни та стратегічні цілі й наміри Російської Федерації щодо пострадянського простору, аналізують еволюцію сучасної російської нетрадиційної війни. При цьому основна увага сконцентрована на російській нетрадиційній війні проти України, розкриваються російські тактика, методи і процедури в Криму та Східній Україні [32].

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані результати, основні ідеї, положення та висновки можуть бути використані у навчальному процесі вищих навчальних закладів при підготовці до лекційних та семінарських занять, навчальних посібників і розробці курсів з соціально-політичного напрямку підготовки. Також вони можуть допомогти науковцям при подальшому вивченні процесів пов'язаних із застосуванням гібридних методів ведення війни, окресленні тенденцій розвитку гібридних конфліктів та розробці механізмів подолання їх сучасних проявів.

Апробація результатів дослідження. Результати дипломної роботи були апробовані на студентській науковій конференції (Кам'янець-Подільський, березень 2018 р.).

Публікації. Результати магістерського дослідження представлені у статті «Передумови та перші прояви російської гібридної війни в Україні»,

поданій до друку у збірник наукових праць студентів історичного факультету «Політія».

Структура дипломної роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг основної частини тексту становить 82 сторінки. Список використаних джерел налічує 82 позиції.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило з'ясувати, що з розвитком технологій змінюються умови та методи ведення війни – звичні бойові дії замінюються інформаційними технологіями, частка яких стає все вагомішою. Протягом століть гібридні методи ведення війни існували, хоча тоді й не було визначено конкретного терміну, який би їх характеризував. Конкретна перемога вже не є кінцевою метою. Метою стає розхитування життя населення територій, де відбувається гібридна війна, як в економічному, соціальному, так і в психологічному вимірах.

Гібридні війни є сучасними війнами, які ведуться за допомогою будь-яких доступних тактик боротьби, а також інформаційної, психологічної та пропагандистської війни із використанням останніх інформаційних і медійних технологій.

Гібридну війну визначають як сукупність заздалегідь підготовлених та оперативно реалізованих дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. Відповідно, вона передбачає застосування усього спектру сучасної війни, що не обмежується лише звичайними засобами.

Ключове значення такої війни полягає в підпорядкуванні інтересів однієї держави іншій в умовах формального збереження політичного устрою країни, зміни керівництва держави, включення її до сфери свого впливу.

До базових складових гібридної війни відносять традиційні та нестандартні загрози, тероризм, підривну діяльність, новітні та нешаблонні технології для протидії супротивнику.

Характерними особливостями нинішньої гібридної війни вважають наступні: агресія без офіційного оголошення війни; приховування країною-агресором своєї участі в конфлікті; активне використання асиметричних бойових дій та мережевої війни; широке використання нерегулярних збройних формувань під гаслами та виглядом громадянської війни;

нехтування агресором міжнародними нормами ведення бойових дій та чинними угодами і досягнутими домовленостями; взаємні заходи політичного та економічного тиску; протистояння у кібернетичному просторі; проводяться проти слабких місць держави і місцевого населення; не мають явного тилу і фронту; широко використовують методи інформаційної боротьби і терору; миттєва реакція на зміну обстановки і гнучкість управління, при видимості його відсутності.

До важливих складових «гібридної» війни, належать збройні сили, терористи, найманці, партизани, ополченці, бандформування, спецпідрозділи інших держав тощо.

На початку XXI століття російським керівництвом було взято курс на зміцнення влади та посилення впливу Росії на міжнародній арені. Російський правлячий клас переконаний, що лише подальша експансія може зберегти російські надбання. Відповідно, національна безпека Російської Федерації тісно пов'язана з агресивними зовнішніми діями.

Для підпорядкування країн, які В. Путін та його оточення бачать у сфері російського геополітичного впливу, окрім прямого військового втручання, використовується широкий арсенал невоєнних засобів, таких як: вплив пропаганди, фінансова підтримка лояльних щодо Кремля партій, громадсько-політичних організацій та журналістів, корупція, економічний тиск, політичний шантаж тощо.

В експертному та науковому середовищі немає одностайної думки щодо реальних причин розв'язання Російською Федерацією агресії відносно країн-сусідів, зокрема й України. Проте основні думки зводяться до визначення наступних причин:

- геополітичні амбіції керівництва Російської Федерації на лідерство в сучасному світі;
- наміри щодо захоплення нових територій, зокрема й тих, що знаходяться за межами колишнього Радянського Союзу;

- створення «осі безпеки» у відповідь на розширення НАТО та розміщення елементів ПРО в Європі;
- перенесення уваги населення Російської Федерації з внутрішніх проблем держави на зовнішні за рахунок формування образу «ворога», згуртування нації навколо міфічної ідеї «руського міра»;
- наміри щодо погіршення економічного потенціалу інших країн, які внаслідок потенційної зовнішньої воєнної загрози змушені значну частину свого економічного та наукового потенціалів, а також матеріальних і грошових ресурсів спрямовувати на зміцнення власного військового потенціалу;
- тиск, який змушує інші країни бути максимально лояльними до агресора, передусім у політичній та економічній сферах.

Після третьої інавгурації В. Путіна гібридна війна перетворюється з інструмента внутрішньополітичної консолідації на дієвий засіб придушення та нейтралізації політичних опонентів, а також легітимізації будь-яких кроків влади.

Намагаючись утвердити свій контроль над колишніми радянськими республіками, Російська Федерація постійно, від одного конфлікту до іншого (Прибалтика, Придністров'я, Чечня і Дагестан, Грузія), розвивала методи втручання та упокорення інших держав, як правило уникаючи при прямого вторгнення.

В ході своїх перших експериментів із гібридними технологіями та різноманітними тактиками ведення війн в Прибалтиці, та Чечні (перша чеченська війна) росіяни зазнають невдачі: в першому випадку звичайні масштабні операції привернули небажану увагу та спричинили міжнародний тиск і внутрішній протест в Росії, у другому – взагалі призвели до поразки у військовій операції. Натомість у Придністров'ї Москві вдається вдало використати напрацьовану тактику. В результаті Росія переконується, що великомасштабне використання звичайних армійських сил з метою нав'язати

свою волю на периферії викликає більше нових проблем, ніж тих, що за їх допомогою можна вирішити.

Зовсім інакша ситуація складається в короткій кампанії в Грузії, де Росія успішно використала попередньо напрацьовані елементи нетрадиційної війни.

Ключовими особливостями російської нетрадиційної війни вздовж її периферії є: 1) використання за будь-якої можливості місцевих виразників своїх інтересів; 2) відкидання міжнародної критики та внутрішньої політичної реакції; 3) використання інформаційної війни, включаючи пропаганду та кібервійну; 4) політична обробка груп населення та маніпуляція економічними настроями.

Дії Російської Федерації в Криму та Сході України є показовими з точки зору застосування стратегії гібридної війни. Керівництво Росії зробивши висновки із попередніх військових кампаній, напрацювало доволі успішну тактику ведення гібридних конфліктів. Російська Федерація тривалий час готувалася до цієї війни та планувала вести її саме в такий спосіб.

Ще до початку безпосередніх дій гібридної війни Російська Федерація спрямувала свою діяльність на:

- навмисну дестабілізацію внутрішньополітичної обстановки в Україні;
- ідеологічну обробку свого населення для об'єднання навколо ідей націоналізму, великодержавного шовінізму, захисту так званих «руського миру», «національних цінностей і інтересів» тощо;
- потужну інформаційно-пропагандистську кампанію щодо захоплення інформаційного простору України та використання його в своїх цілях;
- дискредитацію зовнішньої та внутрішньої політики України, нав'язування її керівництву і населенню певних ідей та цивілізаційних

цінностей шляхом проведення активної інформаційної кампанії із застосуванням як державних, так і неурядових організацій;

- підлив державної влади, в тому числі, підкуп впливових урядовців, політичних діячів, керівництва силових структур, просування агентів впливу на посади в державні органи влади, розпалювання протистояння між різними політичними силами і встановлення контролю над ними;

- внесення розколу серед населення України шляхом стимулювання внутрішніх суперечностей політичного, міжнаціонального і міжрелігійного характеру;

- підлив довіри населення до влади, а також розповсюдження в суспільстві протестних і сепаратистських настроїв.

Повалення режиму В. Януковича призвело до рішення з боку Росії силою нав'язати Україні свою волю. На початку конфлікту Росія концентрує увагу на Криму, проте пізніше, після того, як відбулась анексія Криму, пріоритети В. Путіна змінились, що проявилось у прагненні забезпечити російський вплив і контроль над Східною Україною, частково для підтримки сухопутного коридору з Російської Федерації до Криму.

В ході розв'язаного Росією військового конфлікту на Донбасі, її керівництво цілеспрямовано упродовж уже п'яти років знищує економічну інфраструктуру України, веде справжню інформаційну війну, яка постійно посилюється в інформаційній площині, в рамках Мінського процесу, прагне досягти інтеграції бойовиків «ДНР» і «ЛНР» в систему прийняття рішень на рівні українського державного керівництва, надає фінансової підтримки радикальним політичним групам, широко задіює спецслужби для вербування співробітників правоохоронних органів, збройних сил та спецслужб України, а також створення на своїй території мережі центрів з диверсійно-терористичної підготовки тощо.

На сьогодні конфлікт на сході України залишається в «замороженій» фазі, що використовується Кремлем як ефективний механізм постійного шантажу та тиску на політичне керівництво України й країни Заходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 20 років тому почалася Перша чеченська війна // Сьогодні. 2014. 11 грудня. URL : <https://ukr.segodnya.ua/world/20-let-nazad-nachalas-pervaya-chechenskaya-voyna-576557.html?fbclid=IwAR2rTQTPvdyfAn2GR6FSxxTVoLvAVvmEet1t60lXysgXVDw81FwJE511Uyo>
2. Акулинин В., Епифанова Н. Концепция гибридной войны в практике межгосударственного противостояния // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2015. № 36 (321). С. 53-60.
3. Алімпієв А., Пєвцов Г. Особливості гібридної війни РФ проти України. Досвід, що отриманий Повітряними Силами ЗСУ // Ukrainian Military Pages. URL : <https://www.ukrmilitary.com/2017/05/experience-received-by-the-armed-forces-of-the-armed-forces-of-ukraine.html>
4. Аргат О. Утрачена армія здобутої держави // Історична правда. 2014. URL : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/07/23/74241/>
5. Валиуллин К., Зарипова К. История России. XX век. Часть 2 : учебное пособие. Уфа : РЮ БашГУ, 2002. 234 с. URL : <http://ibib.ltd.ua/vtoraya-chechenskaya-voyna-izbranie.html>
6. Відмінності чеченської війни від АТО. Інфографіка // Волинські новини. 2014. 17 листопада. URL : https://www.volynnews.com/news/policy/vidminnosti-chechenskoyi-viyny-vid-ato-infografika/?fbclid=IwAR2ZqKKroAGlQRQKAirmcSjNU4uWYUwgXvn_g4ee7o4-Qw8g6F3-62lj26Y
7. Війна в Чечні. Деякі роздуми // Записки... Блог Михайла Яворського. URL : <https://iavorskyi.wordpress.com/2012/08/13/%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D0%B2-%D1%87%D0%B5%D1%87%D0%BD%D1%96-%D0%B4%D0%B5%D1%8F%D0%BA%D1%96->

%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D1%83%D0%BC%D0%B8/?fbclid=IwAR1iY3-V-Ro0ES7FON0jAdxT9jdQihlCUDjIpabqLDOqc9bf7VP2o_ao4aE

8. Війна «гібридна» // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. ; [за ред. М.П. Требіна]. Харків : Право, 2015. 816 с.

9. Власюк Н., Карман Я. Деякі основи поняття «Гібридна війна» в міжнародному праві // Право і громадянське суспільство. URL : <http://lcslaw.knu.ua/index.php/item/207-deyaki-osnovy-ponyattya->.

10. В'ятрович В. Кремль веде в Україні не гібридну, а «більшовицьку» війну // Еспресо. 2014. URL : http://espreso.tv/news/2014/11/29/vyatrovych_kreml_vede_v_ukrayini_ne_hibrydnu__a_quotbilshovyskuquot_viynu.

11. Гай-Нижник П. Прелюдія війни: українсько-російські військово-політичні взаємини в контексті міжнародного права і системнаціональної безпеки (1990-2010 рр.)// Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / упор. П. Гай-Нижник. К. : «МП Леся», 2016. С. 133-167.

12. Галака О., Ільяшов О., Павлюк Ю. Основні тенденції розвитку та ймовірні форми воєн і збройних конфліктів майбутнього // Наука і оборона. 2007. № 4. С. 10-15.

13. Герасимов В. Ценность науки в предвидении. Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий // Военно-промышленный курьер. 2013. № 8 (476). URL : <https://www.vpk-news.ru/articles/14632>

14. Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія / Донецький національний університет імені Василя Стуса / під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова. Вінниця : ТОВ «НіланЛТД», 2017. 412 с.

15. Гібридна війна – чи вона взагалі існує? // НАТО Ревю. URL : <https://www.nato.int/docu/review/2015/Also-in-2015/hybrid-modern-future-warfare-russia-ukraine/UK/index.htm>

16. Горбенко Ю. Особистість у гібридній війні: психологічний вимір // Психологія і особистість. 2017. № 2 (12). С. 30-39. URL : https://zenodo.org/record/853415/files/%D0%9F%D0%A1%D0%98%D0%A5%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%AF_%E2%84%962%20%2812%29_2017%20_%20%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82-030-039.pdf
17. Горбулін В. Гібридна війна: все тільки починається // Дзеркало тижня. 2016. 29.03. URL : <https://dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-rochinayetsya-.html>
18. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу // Дзеркало тижня. 2015. URL : <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viynayak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html>.
19. Грабовський С. «Гібридна війна»: історія і сутність. До постановки питання // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. 2016. № 1 (18). С. 19-22.
20. Динис Г. Сучасні гібридні збройні конфлікти (приклад агресії Російської Федерації проти України) // Геополітика України: історія та сучасність. 2016. № 2. С. 108-112.
21. Донбасс в огне. Путеводитель по зоне конфликта / общ. ред. А. Майорова. Львов, 2017. URL : <https://prometheus.ngo/donbas-v-ogni>
22. Дорошкевич А. Гібридна війна в інформаційному суспільстві // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2015. № 2 (25). С. 21-28.
23. Друга чеченська війна // Цей день в історії. URL : https://www.jnsm.com.ua/h/0930N/?fbclid=IwAR3kX05Uij61pqiX9LZmbqUJaogO6rEFWC7vU2VcWzV9XrloeH9_dibEe10
24. Єрмоленко А. Системні недоліки розвитку Збройних Сил України на сучасному етапі // Політичний менеджмент. 2006. №2. С. 54-66.

25. Кралуок П. Придністров'я – проблема не тільки Молдови, а й України. URL: <https://www.obozrevatel.com/abroad/71683-pridnistrovyua-problema-ne-tilki-moldovi-a-j-ukraini.htm>
26. Корнієнко С. Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен // Радіо свобода, 2014. 26 квітня. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html>
27. Костіна Н. П'ять ознак «Гібридної війни» // Трибуна. URL: <https://tribuna.pl.ua/news/5-oznak-gibridnoyi-vijni/>
28. Кудряченко А.І., Черногор Я.О. Придністровська Молдавська Республіка (ПМР; Придністров'я). URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Prydnistrovia>
29. Лунеев В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. Изд. 2-е, перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2005. 912 с. URL: <http://yport.inf.ua/avtore-57716.html>
30. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : Віват, 2015. 304 с. URL: <http://docs.google.com/viewerng/viewer?url>.
31. Магда Є. Гібридна війна: сутність та структура феномену. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2489/2220
32. Маркітантов В.Ю., Рибщун О.В., Столяр Ю.В. Російська гібридна війна: від доктрини до тактики : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2018.
33. Машовець К. Збройні Сили України: марш довжиною 25 років // Народна армія. URL: <http://na.mil.gov.ua/41922-zbrojni-syly-ukrayiny-marsh-dovzhynoyu-25-rokiv>
34. Міжнародний досвід боротьби з сепаратизмом: висновки для України : аналіт. доповідь / [О. О. Резнікова, А. О. Місюра, С. В. Дрьомов, К. Є. Войтовський]. К. : НІСД, 2016. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2016_nauk_anal_rozrob/Separatizm.pdf
35. Нагірний Карабах: 30 років протистояння (хронологія конфлікту) // Радіо свобода. 2018. 27 лютого. URL :

https://www.radiosvoboda.org/a/29064079.html?fbclid=IwAR2WTnoKlwO79CbKZa7H9QxNpaO1fu8u8DYiR19uL1Cag7RF_Da_fWL5GOA

36. Палій О. Агресія Росії проти України: основні причини та наслідки // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / упор. П. Гай-Нижник. К. : «МП Леся», 2016. С. 9-11.

37. Парахонський Б., Яворська Г. Зовнішня політика України в умовах кризи міжнародного безпекового середовища : аналіт. доп. К. : НІСД, 2015. 100 с.

38. Подвинцев О. Политические процессы в постсоветском пространстве : курс лекций для студ. спец. «Политология» и «История». Пермь, 2007. 114с. URL: <https://filesclub.net/5773029/>

39. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю.С. Шемчушенка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.

40. Полторак С. Головне завдання – підвищення обороноздатності держави // Наука і оборона. 2015. № 2. С. 3-8.

41. Попович К. Гібридна війна як сучасний спосіб ведення війни: історичний та сучасний виміри // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». 2016. Вип. 2 (35). С. 75-79.

42. Придністровський конфлікт. URL : <http://faqukr.ru/osvita/33191-pridnistrovskij-konflikt.html>

43. Придністровський конфлікт // Цей день в історії. URL : https://www.jnsm.com.ua/h/0619N/?fbclid=IwAR2Fdr-7-YFoD_n-yFJbeRzxbLWr6v1F7YYDvfdI2dbo0HPoqQXri05FYo

44. Придністровський конфлікт: передумови і причини виникнення. URL : <http://uastudent.com/prydnistrovskyj-konflikt-peredumovy-i-prychyny-vynykennja/>

45. Путін веде в Україні гібридну війну // Радіо Свобода. 2016. URL : <http://www.radiosvoboda.org/a/25363591.html>.
46. П'ять днів у серпні 2008 року: хроніка російсько-грузинської війни // BBC NEWS Україна. 2018. 7 серпня. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/features-45102927?fbclid=IwAR2U8-kjYT_cs1oaObtwLCs36wsiKwwlL_V1zCT0SWXurMHmyc_dGvkBUsY
47. Рижук О. Поняття інформаційних та гібридних війн в умовах глобалізації // Український науковий журнал «Освіта регіону». 2016. № 3. URL : <http://social-science.com.ua/article/1389>
48. Роман Безсмертний: уничтожение украинской государственности продолжается URL : <http://focus.ua/country/310642/>
49. Романенко Ю. Последний курс: цели Путина в контексте украинского кризиса. URL : <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/posledniy-kurs-tseli-putina-v-kontekste-ukrainskogo-krizisa.html>
50. Романенко Ю., Климовский С. Первая гибридная. Когда Россия начала войну против Украины? // Хвиля. URL : <http://hvylya.net/analytics/politics/pervaya-gibridnaya-kogda-rossiya-nachala-voynu-protiv-ukrainyi.html>
51. Російсько-грузинський конфлікт: причини та наслідки для Європейської безпеки : матеріали експертної дискусії, 14 серп. 2008 р. / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. К. : НІСД, 2008. 42 с.
52. Росія повністю закрила кордони для українських продуктів URL : <http://unt.org.ua/ros-ya-povn-styu-zakrila-kordoni-dlya-ukra-nskikh-produkt-v-uchasniki-rinku>
53. «Русский мир»: нові реалії старого міфу» : матеріали круглого столу / відп. за вип. В.С. Степанков. Кам'янець-Подільський, 2011. 24 с.
54. Рущенко І. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : [монографія]. Харків : ФОП Павленко О. Г., 2015. 268 с.

55. РФ требует уничтожения украинской государственности – МИД Украины. URL : http://news.liga.net/news/politics/1191931-rf_trebuets_unichtozheniya_ukrainskoj_gosudarstvennosti_mid_ukrainy.htm
56. Савин В. Новые способы ведения войны. Как Америка строит империю. С.-Петербург : Питер, 2016. 352 с.
57. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с.
58. Симонян Р. Страны Балтии и распад СССР. // Полис. Политические исследования. 2002. № 6. С. 151-154. URL : <https://doi.org/10.17976/jpps/2002.06.14>
59. Смирнова І. Дипломатична роль України в урегулюванні російсько-грузинського конфлікту серпня 2008 року // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Ужгород, 2009. Вип. 13. С. 221-227.
60. Соколов Б. Російсько-чеченські війни (1994-2000 роки). URL : <http://bibliograph.com.ua/encW/100/96.htm>
61. Сунь-цзы. Искусство войны. URL : <http://masters.donntu.org/2014/fknt/kebikov/library/article9.pdf>
62. Тараненко М. Гібридна війна в Україні: історія та сучасність // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2016. Вип. 3/4 (31-32). С. 190-200.
63. Тодоров І. Внутрішні витоки та зовнішні чинники російської агресії на Донбасі // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / упор. П. Гай-Нижник. К. : «МП Леся», 2016. С. 250-256.
64. Тодоров І. Руйнація правових засад міжнародної безпеки і реакція з боку ЄС та НАТО // Miedzynarodowe konsekwencje konfliktu zbrojnego na Ukrainie Redakcja naukowa Tadeusz Kubaczyk, Slawomir Piotrowski, Marek Zyla. Warszawa : Akademia Obrony Narodowej, 2016. – С. 200-213.

65. Тодоров І. Спроби руйнації Росією системи міжнародних відносин та реакція Заходу // Тисячоліття – Millennia : [науковий щорічник]. Вип. 3. 2016 / редкол.: Н. М. Жулканич, В. Є. Задорожний, Л. І. Капітан, Р. А. Офіцинський (гол. ред.) та ін. Ужгород : Гражда, 2016. С. 58-66.
66. Требин М. Войны XXI века. М. : АСТ ; Минск : Харвест, 2005. 608 с.
67. Требин М. «Гібридна» війна як нова українська реальність // Український соціум. 2014. №3 (50). С. 113-127. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_87_99
68. Требин М. Феномен «гібридної» війни // Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 87. С. 366-371. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_87_99
69. Троян В. Уголовный фронт гибридной войны против Украины // Зеркало недели. Украина. 2016. 27 мая. №19. URL : <http://gazeta.zn.ua/internal/ugolovnyy-front-gibridnoyvoyny-protiv-ukrainy.html>
70. Цей день в історії: 11 лютого 1991 р.: відновлення незалежності Литви. URL : <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/tm.pl?Month=02&Day=11&a=Q>.
71. Цигима А., Безп'ятчук Ж. Невизнане Придністров'я: десять фактів, які можуть здивувати // Громадське. 2017. 8 січня. URL : https://hromadske.ua/posts/neviznane-pridnistrov-ya-desyat-faktiv?fbclid=IwAR2gT9qz57Q4x-gC8_fzZV27dwyVmiTrasTvoTsoaWh_oT50aSPsOdi6cbQ
72. Чекинов С., Богданов С. О характере и содержании войны нового поколения // Военная мысль. 2013. № 10. С. 13-24.
73. Чеченська війна. URL:<https://uk.ruarrijoseph.com/obrazovanie/90428-chechenskaya-voyna.html>
74. Чеченський генерал радянської армії Дудаєв довів, що будь-яке АТО можна закінчити на години // Нескорена нація. URL : <http://neskorena-nacia.com.ua/novyny/1080-chechenskyi-heneral-radianskoi-armii-dudaiev-doviv->

shcho-bud-i-ake-ato-mozhna-zakinchyty-na-hodyny.html?fbclid=IwAR3NxvmlVzmoXmXlnZju-LhDa6lfXBXKaNXrNMq62cvcbh2ymj4oMEqE9aI

75. Шангіна Л. «Русский мир» для України: російський і руський світи // Національна безпека і оборона. 2012. № 4-5. С. 90-94. URL : http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD133-134_2012_ukr.pdf

76. Шинкарук К. Події на Південному Кавказі: локальне зіткнення глобальних інтересів // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. URL : http://www.ierpc/ierpc/expert/exp_shynkaruk_2008_08_28_ukr.pdf.

77. Якименко Ю. Биченко А., Замятін В., Логацький В. та інші. Україна 2014-2015: долаючи виклики (аналітичні оцінки). К. : Центр Разумкова, 2015. 56 с.

78. Яшин И. Гибридная агрессия Кремля. Аналитический обзор. 31 с. URL : https://www.4freerussia.org/wp-content/uploads/2017/01/russian_agression_ru_small.pdf

79. Hoffman F. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid War. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. P. 20-22.

80. Hoffman F. How Marines are preparing for hybrid wars // Small Wars Journal. P. 38-42.

81. Isherwood M. W. Airpower for Hybrid War. Mitchell Institute for Airpower Studies, 2009. 34 p.

82. Vandiver J. SACEUR: Allies must prepare for Russia 'hybrid war'. URL : <https://www.stripes.com/news/saceur-allies-must-prepare-for-russia-hybrid-war-1.301464>